

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПРАЦІВНИКІВ ПРОМКООПЕРАЦІЇ УРСР В ПОВОЄННУ ДОБУ (1944-1950 рр.)

Стаття присвячена проблемам працівників промислової кооперації УРСР повоєнної доби в соціально-побутовій сфері та шляхам їх вирішення.

Велика Вітчизняна війна принесла з собою розруху, голод, знедолення, дефіцит найнеобхідніших товарів народного вжитку усім верствам населення. Зіткнувшись із безліччю проблем поруйнованого народного господарства, керівництво країни після Великої Вітчизняної війни використало апробований під час непу досвід відбудови народного господарства за допомогою відродження і розвитку коопераційної системи. Однак і самі працівники промислової кооперації стикалися з цілою низкою нагальних соціально-побутових проблем.

Окремі аспекти розвитку промислової кооперації в повоєнну добу знайшли своє відображення в низці наукових публікацій [1]. Разом із тим проблема соціально-побутових умов, в яких жили і працювали артільники, великий відсоток яких становили інваліди, висвітлена в науковій літературі недостатньо.

Метою даної статті є відображення соціально-побутових умов працівників промислової кооперації УРСР в повоєнну добу та висвітлення заходів із покращення становища.

Відразу після завершення війни та протягом ще декількох років після перемоги матеріальні труднощі, важкі умови життя та праці не викликали протесту в суспільній свідомості. Вони вважалися тимчасовим, прямим наслідком війни. Труднощі життя, неминучі після настільки руйнівної війни, сприймалися більшістю населення з розумінням, як свого роду "норма" післявоєнного буття, - обґрунтовано зазначає сучасна російська дослідниця Є.Зубкова, характеризуючи світосприйняття населення в повоєнні роки [2, 59].

Але з часом межа між військовим та мирним періодом у свідомості народу поступово почала набувати чітких обрисів. Звідси дедалі ширше наростало прагнення до зміни ситуації. Адже умови життя населення навіть частина вищого керівництва країни визнавала вкрай важкими.

Уже в 1944 р. в артілях промкооперації працювало понад 83 тис. чол. [3, 31]. Протягом наступних років кількість працівників постійно зростала і на кінець 1953 р. становила вже понад 320 тис. чол., збільшившись майже в чотири рази [4, 10]. Таке стрімке зростання кількості працюючих у промкооперації свідчило про сподівання людей, які стали артільниками, отримати тут можливість гідного життя. Адже для кооперативу - співтовариства, перш за все, працівників, а не капіталів - основна мета полягала в задоволенні нагальних потреб його членів. Прибуток, що отримувався від діяльності кооперативу, мав використовуватися не лише на розвиток самого кооперативу, а й на винагородження його членів відповідно до їх участі у виробництві, на житлове будівництво, підвищення освітнього,

культурного рівня артільників, їхнє соціальне забезпечення та інші передбачені статутом кооперативу цілі. І хоча практика 1930-х років свідчила, що держава мала щодо промкооперації інші плани, в суспільстві ставлення до праці в кооперативних організаціях було досить позитивним.

Проте в перші повоєнні роки умови праці та побут членів артілей не були організовані належним чином. Ця проблема була настільки гострою, що в 1945 р. ЦК КПУ звернувся до союзного керівництва зі спеціальною доповідною запискою "Питання, які вимагають вирішення РНК СРСР". У ній містилася вимога терміново посприяти поліпшенню соціально-побутових умов працівників промкооперації УРСР. Зокрема, вказувалося на необхідність організувати належне постачання робітників та інженерно-технічних працівників продовольчими і промисловими товарами; створити при Укрпромраді Управління робітничого постачання з відділеннями в кожній області [5, 9]. Наприкінці 1946 р. Укрпромрада розглянула основні результати роботи із задоволення соціально-побутових потреб працівників системи промкооперації. Зазначалося, зокрема, що протягом року було роздано 4382 талони на різні дрібні промтовари, заготовлено 800 т картоплі, здійснювалося розвезення дров із розрахунку 2-3 куб. м на працівника [6, 63]. Однак це були більш ніж скромні досягнення, адже в 1946 р. кількість працівників промкооперації вже перевищувала 150 тис. чол.

Особливо серйозною проблемою було те, що постачання членів артілей продуктами харчування, передусім хлібом, здійснювалося за залишковим принципом. Відбулося навіть скорочення існуючої мережі обслуговування артільників. Так, якщо в 1946 р. промислова кооперація України мала 227 їдалень і 300 гуртожитків, то на кінець 1947 р. залишилося тільки 144 їдальні та 222 гуртожитки [7, 49]. Щоправда, витрати на соціально-побутові потреби дещо зросли. Зокрема, за даними Укрпромсоюзкаси в 1946 р. на такі цілі було витрачено 39061,1 тис. крб. проти 21114,0 тис. крб. у 1945 р. [8, 1].

Надзвичайно гострою була проблема *житла*. І до війни промислові артілі не будували житлових будинків для своїх членів. Артільники часто жили в найманих квартирах, інколи навіть у напівпідвальних приміщеннях. Після війни внаслідок руйнувань, яких зазнала Україна, ситуація ще більше загострилася. Житлове і культурно-побутове будівництво в першій післявоєнній п'ятирічці здійснювалося тільки в системі кооперації інвалідів, але й тут у дуже незначних розмірах [9, 20]. Лише на початку 1950-х років до структури витрат артілей почали включатися кошти на поліпшення житлових умов працівників. Проте ще й у 1952 р. житлове будівництво навіть у системі кооперації інвалідів здійснювалося у невеликих розмірах. Так, по всій Україні при плані в 766 тис. крб. усього було виконано робіт на 662 тис. крб., або на 86,1% від річного плану [10, 85]. Тільки в другій половині 1950-х років було, нарешті, завершено будівництво і введено в експлуатацію для робітників промкооперації м.Києва два будинки на 62 квартири загальною житловою площею 2376 кв. м. І лише в 1958 р. було розпочато будівництво 13 будинків для поліпшення житлових умов робітників артілей міськпромради [11, 93].

Відчувався й гострий брак *дитячих садків та ясел*. Тут становище залишалося важким упродовж усього періоду діяльності промкооперації, аж до її ліквідації. Мережа дитячих закладів, сформована наприкінці 1940-х років, залишалася незмінною й у наступні часи. На 1 січня 1951 р. в системі

Укрпромсоюзкас налічувалося 129 дитячих садків та 15 дитячих ясел [12, 3]. Однак цього було зовсім не достатньо. Це добре видно з того, що в 1960 р. пересічно по областях на кожну сотню артільників припадало по 2 місця в дитячих садках та по 1-1,5 - у яслах.

Дещо кращим було становище з лікувально-профілактичним обслуговуванням членів артілей, кошти на яке щороку зростали. Так, якщо на початку 1945 р. було виділено асигнувань у розмірі 14250 тис. крб., то вже через рік ця сума зросла майже в п'ять разів та становила 68040 тис. крб. [13, 3]. Якщо в 1945 р. в будинках відпочинку були оздоровлені, в основному, підлітки, то в 1946 р. вже й 3648 дорослих членів артілей мали змогу пролікуватися в санаторіях, із них 2535 чол. - у 3 санаторіях Укрпромсоюзкас [14, 69]. У 1946 р. в системі також почали працювати будинки відпочинку. Покращилися й умови відпочинку та лікування в 1949 р. У звіті Укрпромсоюзкас відмічалось суттєве поліпшення якості обслуговування членів артілей, які перебували на оздоровленні [15, 2]. Щоправда, це поліпшення спостерігалось на тлі попередніх років, коли лікувально-оздоровча система лише піднімалася з руїн. Проте прогрес, особливо щодо оздоровлення членів кооперації інвалідів, був безсумнівним.

З кожним роком зростала й кількість членів артілей, що оздоровлювалися в санаторіях та будинках відпочинку системи промкооперації. Приміром, якщо в 1949 р. всіма видами оздоровлення було охоплено 17 тис. кооператорів, то в 1955 р. - вже близько 30 тис. [16, 2]. Однак, хоча в цілому масштаби оздоровлення працівників промкооперації зростали, проте відсоток охоплення кооператорів медико-профілактичними послугами все ж таки залишався низьким, що мало особливе значення для членів інвалідної кооперації. У 1948 р. цей показник становив лише 7,1% [17, 6]. Й тільки в 1956 р. він підвищився, та й то несуттєво, - до 9% [18, 2].

Низький рівень механізації виробництва, переважання в багатьох галузях ручної праці та використання застарілого обладнання призводили до погіршення охорони праці робітників, порушення правил техніки безпеки та норм промсанітарії. На це завжди бракувало коштів, і тому увага приділялася переважно розвитку системи *соціального страхування* працівників - членів артілей. Таким чином, партійно-радянське керівництво держави вкотре демонструвало лінію на подолання наслідків, а не на їх попередження.

Низовими ланками системи страхування промкооперації були виборні бюро охорони праці та поліпшення побуту - ботуби (аббревіатура з рос.), що підпорядковувалися облпромстрахкасам і центральному органу - Укрпромстрахкас (із 1953 р. - Укрпромстрахрада). У ботубах працювали штатні страхові уповноважені, які здійснювали страхову роботу та слідували за дотриманням належних виробничих і побутових умов членів артілей. Кількість ботубів щороку зростала. Так, на 1 січня 1945 р. їх було 1944, а на 1 січня 1946 р. - вже 2489 [19, 1]. У 1950 р. ботуби були вже в усіх артілях системи [20, 13]. Для подальшого поліпшення умов праці членів артілей президії обласних промстрахкас сприяли укладанню постійних угод між правліннями артілей і ботубами про заходи щодо поліпшення умов праці [20, 2]. На початку 1950 р. було укладено договори з 2247 артілями на загальну суму 11987 тис. крб. [20, 14]. Однак лише в 1954 р. була прийнята спеціальна постанова правління Центральної ради промислової кооперації

СРСР і правління Всесоюзної ради кооперативного страхування членів кооперативних промислових артілей та кооперативних артілей інвалідів, якою визначалися заходи з поліпшення охорони праці на підприємствах промислової кооперації [21, 5].

У 1945 р. було застраховано 16,3 тис. членів промкооперації, або 13% від загальної кількості зайнятих у ній працівників [22, 36]. На 1 січня 1952 р. загальна кількість застрахованих артільників становила вже 34,3 тис. чол., тобто відсоток застрахованих зріс до 15,4 [23, 5]. Збільшувалися й витрати на одного застрахованого. Якщо в 1946 р. вони становили 260 крб., то в 1948 р. зросли вже до 400 крб., перевищивши довоєнні показники у 2,5 рази [24, 5].

Зростали й витрати зі спецфондів. У 1952 р. тільки в системі кооперації інвалідів на поліпшення побутових умов було витрачено майже 20 млн. крб., що в перерахунку на одну особу становило 434 крб. проти 340 крб. у попередньому році [25, 13]. Основна частина цих коштів витрачалася на заходи з охорони праці, техніки безпеки і промсанітарії. Проте одна система страхування ніяк не могла вирішити весь комплекс складних проблем. Вона була залежною від багатьох факторів: фінансового стану артілі, фонду зарплати, затримок із виплатою заробітної плати.

Розв'язувати нагальні соціальні проблеми, як-то позика для будівництва житла, допомагали каси взаємодопомоги, що набули доволі широкого розповсюдження. Якщо в 1945 р. їх діяло 955, то в 1946 р. - вже 1464; їхніми членами були 38064 та 55201 чол. відповідно [26, 5]. Розширилася і роль кас взаємодопомоги. Вони не обмежувалися видачею грошових позичок, допомагаючи також членам артілей організовувати закупівлю овочів, палива [26, 7]. Їхня діяльність мала цілком позитивний характер. Тому й не дивно, що їх кількість постійно зростала. У 1947 р. було організовано ще 198 нових кас взаємодопомоги, у 1948 р. - 247 [27, 10].

Однак такі каси мали право створюватися не при всіх артілях. У статутах облпромстрахкас зазначалося, що вони могли діяти лише в артілях, де понад 15 членів були зайняті на виробництві. У такий спосіб доволі відчутно обмежувалися права працівників дрібних артілей, які, особливо наприкінці 40-х - на початку 50-х років, становили більшість членів промкооперації. Водночас майже 80% кас взаємодопомоги працювали в артілях із числом робітників понад 25 чол. [27, 3]. Укрупнення артілей спричинило, відповідно, й скорочення мережі кас взаємодопомоги: на початку 1948 р. їх було 1797, що на 5% менше, ніж у попередньому році [28, 6]. У 1950 р. внаслідок продовження практики укрупнення артілей припинили діяльність ще 224 каси взаємодопомоги [28, 50]. Проте, відповідно до розпорядження РМ СРСР від 2 серпня 1952 р., всі приміщення, що раніше належали або були орендовані системою взаємного страхування кооперації, й надалі закріплювалися за нею у вигляді Укрпромсоюзкас [29, 140].

Незважаючи на скорочення самої мережі кас, кількість їх членів постійно зростала [30, 21]. На 1 січня 1953 р. вони вже налічували майже 278 тис. чол. [31, 8]. Зростали й суми виданих ними позик. Так, на 1 січня 1946 р. було видано позичок майже на 1,5 млн. крб. [32, 1]. Надалі ця сума щороку збільшувалася, і вже в 1950 р. лише в системі лісопромислової кооперації було видано 5815 позик на загальну суму 2,8 млн. крб. [33, 7]. І надалі, протягом 1950-х років, як кількість, так і пересічна сума позики, виданої

члену артілі, продовжували стабільно зростати. Так, на 1 січня 1954 р. членам артілей було видано біля 180 тис. позик на загальну суму 42,2 млн. крб. [34, 5]. Таким чином, система промкооперації, дбаючи про підвищення професійної підготовки своїх членів, стояла на захисті їх соціальних інтересів, свідченням чого і є розвиток доволі розгалуженої системи соціальної підтримки. На відміну від найманих працівників, які не брали участі у справах артілі, працівники-артільники отримували матеріальну допомогу, мали право брати участь у касах взаємодопомоги, поліпшувати житлові умови. На артільників поширювалася й система соціального страхування. І хоча соціально-побутові умови членів артілей не були цілком задовільними, система демонструвала свою спрямованість на забезпечення основних потреб робітництва. Підтвердженням цього є, зокрема, й те, що відразу після відновлення діяльності промислової кооперації нею вживалися серйозні заходи з професійної підготовки членів артілей для високопродуктивної роботи в системі, а отже, і їх належного в тогочасних умовах матеріального забезпечення.

1. Белоусов Р.А. Исторический опыт планового управления экономикой СССР. - М.: Мысль, 1983. - 319 с.; Буздалов И.Н. Возрождение кооперации. - М.: Экономика, 1990. - 173 с.; Паршаков Е.А. Экономическое развитие общества. Концепция кооперативного социализма: Ист. исследование - Запорожье: Дикое поле, 1997. - 264 с.; Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти / За ред. С.Д.Гелей. - Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2001. - 224 с.

2. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. - М.: РОССПЭН, 1999. - 229 с.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі - ЦДАГО України). - Ф.1. - Оп.78. - Спр.302. Справки Укоопромсовета о работе промышленной кооперации УССР в период 1943-1948 гг. - 45 с.

4. Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі - ЦДАВО України). - Ф.282. - Оп.1. - Спр.1244. Сводный статистический отчет Укрпромсовета об итогах производственной деятельности за 1950-1955 гг. - 353 с.

5. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.76. - Спр.52. Докладные записки, сведения о выполнении производственных планов по Укоопромлессоюзу, 01.07.1944-15.11.1945 гг. - 96 с.

6. Там само. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.191. Постановление президиума Укоопромсовета, проект постановления съезда уполномоченных Укрпромсоюзкасс, справки о результатах проверки работы промкооперации и составления работы парторганизации Укоопромсовета, 19.02.1946-18.12.1946 гг. - 109 с.

7. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.131. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкасс" за 1947 г. - 153 с.

8. Там само. - Спр.123. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкасс" за 1946 г. - 77 с.

9. Там само. - Ф.4964. - Оп.1. - Спр.455. Доклад президиума Укоопинсовета за годы первой послевоенной пятилетки, 1950 г. - 117 с.

10. Там само. - Спр.555. Анализ сводного отчета о финансово-хозяйственной деятельности системы УСКИ за 1952 г. - 155 с.

11. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.569. Докладные записки, справки, письма обкомов КПУ, Укрпромсовета, артелей - о вопросах организации бытового обслуживания населения г. Киева, о финансировании артелей, 10.01.1958 - 12.12.1958 гг. - 93 с.

12. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.152. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкасс" за 1950 г. - 122 с.

13. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.191. Постановление президиума Укоопромсовета, проект постановления съезда уполномоченных Укрпромсоюзкасс, справки о результатах проверки работы промкооперации и составления работы парторганизации Укоопромсовета, 19.02.1946 - 18.12.1946 гг. - 109 с.

14. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.123. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкасс" за 1946 г. - 77 с.

15. Там само. - Спр.144. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкасс" за 1949 г. - 104 с.

16. Там само. - Спр.182. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1955 г. - 136 с.
17. Там само. - Спр.156. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1951 г. - 135 с.
18. Там само. - Спр.182. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1955 г. - 136 с.
19. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.191. Постановление президиума Укоопромсовета, проект постановления съезда уполномоченных Укрпромсоюзкасс, справки о результатах проверки работы промкооперации и составления работы парторганизации Укоопромсовета, 19.02.1946 - 18.12.1946 гг. - 109 с.
20. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.152. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1950 г. - 122 с.
21. Постановление Правления Центрального совета промышленной кооперации СССР и Правления Всесоюзного совета кооперативного страхования членов кооперативных промышленных артелей и кооперативных артелей инвалидов "О состоянии и мерах по улучшению охраны труда на предприятиях промышленной кооперации" / Центропромсовет; Всекопромстрахсовет. - М., 1954. - 31 с.
22. ЦДАВО України. - Ф.4964. - Оп.1. - Спр.723. Отчет о работе с кадрами в системе УСКИ за 1951 г. - 52 с.
23. Там само. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр. 156. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1951 г. - 135 с.
24. Там само. - Спр.135. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1948 г. - 141 с.
25. Там само. - Ф.4964. - Оп.1. - Спр.555. Анализ сводного отчета о финансово-хозяйственной деятельности системы УСКИ за 1952 г. - 155 с.
26. Там само. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.123. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1946 г. - 77 с.
27. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр. 135. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1948 г. - 141 с.
28. Там само. - Спр.152. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1950 г. - 122 с.
29. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.436. Докладные записки райкомов КПУ Укрпромсовета и Укоопинсовета о работе артелей Укрпромсовета и оказании им помощи, 29.02.1952 - 26.12.1952 гг. - 186 с.
30. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.152. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1950 г. - 122 с.
31. Там само. - Спр.162. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1952 г. - 142 с.
32. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.78. - Спр.191. Постановление президиума Укоопромсовета, проект постановления съезда уполномоченных Укрпромсоюзкасс, справки о результатах проверки работы промкооперации и составления работы парторганизации Укоопромсовета, 19.02.1946-18.12.1946 гг. - 109 с.
33. ЦДАВО України. - Ф.4966. - Оп.1. - Спр.144. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1949 г. - 104 с.
34. Там само. - Спр.123. Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1946 г. - 77 с.

Клименко В.В.

Социально-бытовые условия работников промкооперации УССР в послевоенное время (1944-1950 гг.)

Статья посвящена проблемам работников промышленной кооперации УССР послевоенного времени в социально-бытовой сфере и путям решения данных проблем.

Klymenko V.V.

Social and living conditions of USSR industrial cooperation workers in the postwar period (1944-1950)

The article deals with problems in social and domestic life of USSR industrial cooperation workers in the postwar period and ways of their solving.

Отримано 31.01.2011